

RICHARD RORTY (1931 – 2007)

Uzavrelo sa dielo jednej z ďalších veľkých postáv, ktoré zásadne prispievali k podobe filozofie od druhej polovice 20. storočia až podnes. Po Foucaultovi, ktorý odišiel už dávnejšie (1984), a po odchode Deleuza (1995), Levinasa (1995), Lyotarda (1998), Quina (2000), Gadamera (2002), Bourdieua (2002), Davidsona (2003), Derridu (2004), Ricoœura (2005) a Baudrillarda (2007), zostáva vari už len Habermas (nar. 1928) jediným „žijúcim klasikom“ súčasnej svetovej filozofie. Richard McKay Rorty zosnul vo svojom dome v Palo Alto (Kalifornia) v kruhu rodiny po dlhej ťažkej chorobe (rakovina pankreasu) 8. júna.

Narodil sa 4. októbra 1931 v New York City ako jediné dieťa prominentných ľavicových intelektuálov. Rodinné prostredie v ňom natrvalo sformovalo zmysel pre komunitu, solidaritu, sociálnu spravodlivosť a otázky verejnosti. Zároveň však vyrastal samo-

társky, fascinovaný svetom kníh a svetom prírody v okolí Flatbrookville (New Jersey). Sníval o tom, že sa mu podarí pochopiť „skutočnosť a spravodlivosť v jednote“ a s touto nádejou odišiel študovať v r. 1946 na Hutchins College University v Chicagu. Dychtivo čítal Platóna a všetko, čo mu prišlo pod ruku. V r. 1949 tu získal titul bakalára z filozofie a v r. 1952 aj titul magistra. Aj napriek tomu, že ho univerzitné prostredie v Chicagu skôr sklamarilo ako uspokojilo, pokračuje v štúdiu filozofie na univerzite v Yale, kde v r. 1956 získava doktorát obhajobou práce *Koncept potenciality*. O jeho profesionálnej kariére filozofa je tým vlastne rozhodnuté, hoci ním lomcujú vnútorné pochybnosti o samotnej povahe filozofickej práce, pretože pôvodná vízia o filozofickom (platónskom) absolútne sa mu skôr rozpadáva, než naplňa. Začína chápať, že na také čosi môže aspirovať snáď len náboženská viera, kým filozofia sa v americkom akademickom prostredí stala profesionálnym remeslom argumentácie. Prijíma však túto výzvu a po dvojročnej službe v armáde nastupuje na Wellesley College (Massachusetts), kde vyučuje od r. 1958 do r. 1961. Následne prechádza už ako nádejný analytický filozof na prestížnu univerzitu v Princetone, kde zotrvá až do r. 1982. To už má za sebou svoj otvorený pragmatistický

obrat, ktorý ho (okrem iného) dovedie k prechodu na katedru humanistiky „vidieckej“ Viržinskej univerzity v Charlottesville. Tu prežil najplodnejšie obdobie svojho života, až kým sa v r. 1998 už ako emeritný profesor nerozhodol prijať ponuku Stanfordskej univerzity, kde pôsobil oficiálne aj ako profesor komparatívnej literatúry.

Richard Rorty bol filozof, ktorý si vyslúžil už za svojho života niekoľko prívlastkov „naj-“: nepochybne to bol po Deweym najvplyvnejší a najznámejší americký filozof nielen doma, ale aj za hranicami svojej krajiny a vlastnej disciplíny. Ovplyvnil literárnu teóriu, právo, historiografiu, pedagogiku, psychológiu, antropológiu, politológiu a ďalšie oblasti sociálnych a humanitných vied (kultúrne a komunikačné štúdiá, rodové štúdiá atď.) a zároveň ako málokto pred ním sa zaslúžil o novú komunikáciu medzi angloamerickou a tzv. kontinentálnou filozofiou. Aj keď pre mnohých sympatizantov to bol najzaujímavejší a najoriginálnejší filozof, v rámci svojej vlastnej disciplíny bol nepochybne najprovokatívnejší a najkontroverznejší spomedzi všetkých tých, ktorí na prelome tisícročí seriózne hľadali cestu z krízy filozofie, spôsobenej jej profesionalizáciou, akademizáciou a vyčerpaním moderného typu racionality. Rorty sám si svoju provokatívnu a kontroverznú pozíciu veľmi dobre uvedomoval – stačí si prečítať zopár úvodných strán jeho jedinej autobiografickej eseje *Trockij a divé orchidey*, ktorá nedávno vyšla aj v slovenskom preklade. Málokto z filozofov jeho rangu sa stal terčom toľkých útokov, kritik a nepriateľstva, málokto vyvolal toľko nejasností, nepochopenia a konfúzií, ale aj nádejí a nadšenia ako práve on. Takmer žiaden Rortyho text nenecháva svojho čitateľa chladným a vzbudzuje čosi ako zmes „intelektuálnych emócií“ od pobúrenia („Ako môže niekto niečo také napísať?“) až po oslobodzujúcu úľavu („Konečne, že to niekto takto napísal!“).

Rortyho texty, ktorých hlavný korpus vyšiel v štyroch zbraniach *Filozofických statí* (1. *Objektivita, relativizmus a pravda*, 1991; 2. *Eseje o Heideggerovi a ďalších*, 1991; 3. *Pravda a pokrok*, 1998; 4. *Filozofia ako kultúrna politika*, 2007), sú naozaj „rortyovské“ – uhlom pohľadu, štýlom písania, hĺbkou i šírkou prezentovaných súvislostí. Rorty píše uvoľnene (podľa niektorých kritikov až frivolne) a akoby bezstarostne (podľa kritikov nezodpovedne), začínajúc zväčša priamo *in medias res* a spájajúc erudíciu (a kritici majú pri ňom pocit, že čítal všetko) a imagináciu tak, že voľne prechádza od ľubovoľnej postavy či ideového smeru v dejinách filozofie a kultúry k ďalším. Súvislosti, ktoré ukazuje, sú pritom relevantné ako inovatívne. To najhoršie, čo sa podľa neho môže filozofickému textu stať, je jeho nudnosť a nezaujímavosť. Čítať Rortyho je nielen náročné a poučné, ale aj inšpiratívne, a to vôbec nemusíme s ním súhlasiť (a už vôbec nie vo všetkom). Jeho filozofické dielo však tvoria aj ďalšie knižné súbory článkov, predovšetkým *Dôsledky pragmatizmu* (1982), *Kontingencia, irónia a solidarita* (1989, česky 1996), *Filozofia a sociálna nádej* (1999, slovenský výber pod názvom *Filozofické orchidey*, 2006), polemická monografia *Pozdvihnutie našej krajiny* (1998) a viaceré knižné vydania rozhovorov a interview, z ktorých uvedme len dve posledné: *Budúcnosť náboženstva* (s G. Vattimom, 2005) a *O užitočnosti pravdy* (s P. Engelom, 2007). Z bibliografie jeho významných prác nemôže vypadnúť kľúčový zborník *Lingvistický obrat* (1967), ktorý editoval a do ktorého prispel aj mimoriadne významnou analytickou štúdiou. Ďalej je to množstvo ďalších článkov a recenzií, ktoré s obľubou písal a uverejňoval v neakademických a nefilozofických periodikách najmä v posledných 25 rokoch života na najrôznejšie kultúrne, spoločenské a politické témy vrátane globálnej a medzinárodnej

situácie, kritiku politiky USA nevynímajúc. Tým Rorty naplnil poslanie verejného intelektuála a kritika kultúry, ku ktorému sa ako pragmatistický filozof otvorene hlásil.

Čím teda Rorty provokoval a znepokojoval relatívne pokojné (alebo aspoň po pokoji túžiace) akademické filozofické kruhy? O čo mu vo filozofii vlastne išlo? Bez pochopenia jeho hlavnej filozofickej intencie nemôžeme pochopiť jeho dielo, a už vôbec nie jeho *opus magnum* – monografiu *Filozofia a zrkadlo prírody* (1979, slovensky 2000). Skutočne by sme museli veľmi dôkladne hľadať, ktorá filozofická práca z druhej polovice 20. storočia vyvolala taký rozruch a diskusie, ako práve táto.

Pre kolegov-filozofov bol Rorty v istom zmysle anti-Filozofom, rovnako ako jeho predchodcovia, klasickí pragmatisti, alebo aj jeho ďalší hrdinovia ako Nietzsche, Wittgenstein a iní. Jeho hlavná intencia bola *metafilozofická* – celým svojím dielom riešil otázku „Načo je dobrá filozofia (ak je vôbec na niečo dobrá)?“ Túto otázku však nemohol riešiť inak než filozofickými prostriedkami samotnými, teda takisto filozofovaním, nie však už Filozofovaním s veľkým „F“, ktoré si nárokuje na centrálnu rolu v kultúre. Jeho intenciou bolo jednoducho zmeniť smerovanie filozofie – presmerovať myslenie a tvorbu kolegov-filozofov z otázok epistemologických na otázky sociokultúrne, z problematiky poznania na problematiku sociálnej nádeje atď. Inými slovami, celé doterajšie dejiny filozofie sa niesli v znamení dominancie platonizmu v zmysle hľadania absolútnej (nadčasovej, večnej, ahistorickej) pravdy, krásy a dobra, čo je však ideál Filozofie, ktorý podľa Rortyho nemôžeme dosiahnuť jednoducho preto, že filozofia je náš ľudský výtvor a nástroj a my ako ľudia sa nemôžeme „vzyliecť zo svojej ľudskej kože“, nemôžeme prekročiť svoje ľudské limity – ktoré v prípade filozofie, ale aj ďalších kultúrnych výtvorov sú predovšetkým limitmi jazyka –, nemôžeme sa teda pozerat’ na svet „z hľadiska božieho oka“ či „odnikiaľ“ a nemôžeme vytvoriť taký privilegovaný slovník či diskurz, ktorý by nám už definitívne povedal, že „realita je taká a taká samá osebe“. Rortyho antiplatonizmus teda znamená: 1. anti-epistemologizmus v zmysle eliminácie epistemológie ako „prvej“ či centrálnej filozofickej disciplíny (ba aj ako filozofickej disciplíny vôbec) a v zmysle eliminácie teórie pravdy ako filozoficky relevantnej a interesantnej koncepcie; 2. anti-reprezentacionizmus v zmysle odmietnutia koncepcie poznania ako reprezentácie („zrkadlenia“, „kopírovania“) skutočnosti v našej mysli; 3. antifundacionizmus v zmysle odmietnutia koncepcie filozofie ako základu a zdôvodnenia celého ľudského poznania i konania; 4. antiesencializmus v zmysle odmietnutia večnej a nemennej podstaty vecí v nich samých, napr. tzv. ľudskej prirodzenosti, a v konečnom dôsledku aj odmietnutie ontológie (metafyziky) ako samostatnej filozofickej disciplíny. Rortyho antiplatonizmus tak zahŕňa aj antikartezianizmus a antikantovstvo. Ako vidieť, Rortyho projekt nie je ničím menším ako výzvou na „filozofickú revolúciu“ či, povedané s Deweyom, „na rekonštrukciu vo filozofii“. Rorty sám nazýval tento svoj postoj „militantným antiautoritárstvom“.

Čo Rorty ponúka namiesto tradičnej Filozofie s veľkým „F“? Neraz sa vyslovuje v tom zmysle, že nie je potrebné nič ďalšie, že stačí, ak sa spolu s Wittgensteinom vyliečime z historických ilúzií filozofov. V zásade však ponúka koncepciu, ktorú stavia na pragmatizme a spája veľmi úzko s hermeneutikou. Vo svojom *opus magnum* ju nazýva „epistemologickým behaviorizmom“, pre ktorý je centrálnym pojmom „sociálna prax“ (resp. sociálne praktiky). Všetko je naša ľudská sociálna prax – aj poznanie sa na nej zakladá, aj veda je len jej formou atď. – a každá sociálna prax je tvorená konkrétnou komunitou ľudí a riadi sa konkrétnymi sociálnymi normami. Aj pravda je preto vecou so-

ciálnej praxe (sociálnych praktík) a sociálnych noriem. Aj pravda je náš ľudský výtvor a produkt, nie je to záležitosť vecí samotných, ale nášho slovníka, aj keď ju nazývame „objavom“. Všetko závisí od nášho spôsobu hovorenia o svete a o nás samých, ten určuje aj spôsob nášho myslenia, ba i konania. Spôsoby hovorenia sú však otvorené, historicky sa menia a môžeme ich meniť aj my sami.

Takýto „rortyzmus“ nepopiera, že existujú veci a svet aj mimo nás, dokonca uznáva ich kauzálne pôsobenie na nás. Rorty od začiatku zastával stanovisko „nereduktívneho fyzikalizmu“, t. j. názor, podľa ktorého svet je tvorený fyzikálnymi objektmi, ktoré sú v kauzálnych interakciách. Tvrdil len to, že všetko, čo o veciach vieme povedať, je naša výpoveď v rámci našich slovníkov a diskurzov, a teda normatívne regulovaných sociálnych praktík. Preto pravda o veciach a o svete nemôže byť mimo nás a povedať, že „svet mimo nás“ je „taký a taký sám osebe“, znamená nárokovat' si pohľad „božieho oka“, čo je z hľadiska ľudského buď márne, alebo jednoducho falošné. Aj každá fyzikálna pravda o svete je naša ľudská pravda, ktorú uznala naša vedecká alebo aj mimovedecká komunita.

Takýto „rortyzmus“ nie je nevyhnutne ani relativizmom, čo sa mu najčastejšie kriticky vytyka. Rorty je skôr jamesovský pluralista, pokiaľ ide o chápanie sveta i poznania. Na obvinenia z relativizmu využíva Davidsonovo vyvrátenie dualizmu pojmovej schémy a empirického obsahu – inými slovami, tam, kde existuje vzájomná preložiteľnosť rôznych slovníkov, radikálny relativizmus principiálne nie je možný.

V oblasti sociálnej filozofie a etiky, kam Rorty takmer úplne preniesol svoju pozornosť v posledných približne dvadsiatich rokoch života, postupuje nemenej inovatívne i provokatívne. Svoje kľúčové tézy o „priorite demokracie pred filozofiou“, o tom, že politika nepotrebuje filozofickú fundáciu, o radikálnom rozlíšení medzi súkromným a verejným, o „postmodernom buržoáznom liberalizme“, o „liberálnom ironizme“ a „liberálnej utópii“ atď. musel neraz vysvetľovať, pričom nemal problém uznať, že niektoré jeho formulácie boli nepresné a mohli vyvolať nejasnosti. Aj keď v jeho košatom diele sa komplikovane hľadá koncíznosť či konzekventnosť, jeho filozofia v otázkach spoločnosti a morálky stojí na rovnakých predpokladoch ako jeho filozofia v otázkach poznania a bytia: Ak všetko je sociálna prax, tak zakladať alebo zdôvodňovať napríklad liberálnu demokraciu na niečom inom než na nejakej forme sociálnej praxe, napr. na pojme ahistorickej racionality či ľudskej prirodzenosti (podstaty), mu nedáva dobrý zmysel.

Richard Rorty je najznámejší ako neopragmatista – ako ten, kto sa prekvapujúco najviac zaslúžil nielen o obnovu filozofie amerického pragmatizmu, ale o jej nový kreatívny rozvoj jeho spájaním s hermeneutikou, postanalytickou filozofiou i niektorými prúdmi postmodernizmu. Napríklad feministická filozofia vyťažila viacero ideí z jeho kritiky, no aj sa ním nechala inšpirovať. Rorty bol obľúbeným a vyhľadávaným prednášateľom, pozývaným inštitúciami z celého sveta. Ako človek pôsobil skromným, až plachým dojmom. Ostré osobné spory a polemiky neobľuboval, zato neúnavne a ochotne vysvetľoval svoje názory komukoľvek bez rozdielu: či už to boli kolegovia-filozofi svetového mena ako Habermas, alebo ktorýkoľvek študent, ktorý ho oslovil. Jednou z posledných replík, ktoré napísal ešte v marci tohto roka, bola odpoveď na stať istého maďarského kolegu, pripravovaná do tlače pre bratislavský časopis *Kritika & Kontext*, v ktorom pred rokmi súhlasil aj s členstvom v redakčnej rade. Bratislavu navštívil dvakrát – v r. 1993 a 1996 na pozvanie autora týchto riadkov. K Slovensku a Strednej Európe vôbec mal zvlášť pozitív-

ny vzťah, korešpondenciu s ním udržiavali viacerí kolegovia.

Dielo Richarda Rortyho je výzvou, ako sa orientovať vo filozofii minulosti, ako filozofovať v súčasnosti a ako hľadať cesty k filozofii v budúcnosti. Toto dielo u nás musíme stále ešte len študovať a usilovať sa ho pochopiť. Bez neho by svetová filozofia rozhodne nebola takou, ako ju poznáme dnes a akou bude zrejme aj zajtra. Jej autor nám bude ako mysliteľ i človek chýbať.

Emil Višňovský